

هنوز هم هندوستان وطن دوم فارسی زبانان است

گفتگویی با پروفیسور اظہر دہلوی*

استاد عزیز! نام شما در ایران با نام انجمن استادان فارسی ہند گرہ خوردہ و سالہاست کہ این مسئولیت را بردوش کشیدہاید و از چراغداران جدی زبان فارسی در ہند بودہاید. می‌دانیم کہ بسیار کم حرف و دائم متبسم‌اید پس با همان اختصار کہ ویژگی شماسست در آغاز کمی از خودتان بگویید.

بنده در سال ۱۹۳۶ میلادی در شہر دہلی بہ دنیا آمدم و از پدر و اجدادم ہمہ تاجر بودند و از ناحیہ مادر ہمہ اجداد ما روحانی و ملّا بودہ‌اند. من در سال ۱۹۶۰ با درجہ نخست، لیسانس را از دانشگاه دہلی گرفتم

و بعد از سپری کردن فوق لیسانس و پیش دکتری در سال ۱۳۶۷ بہ تہران رفتم و در دانشگاه تہران تحصیلاتم را زیر نظر استادان برجستہ ادبیات و زبان فارسی بہ پایان بردم. در سال ۱۹۷۰ میلادی در ایران تحصیلاتم را در دورہ دکتری تمام کردم.

پایان نامہ شما دربارهٔ چہ بود؟

تو من دربارهٔ کتاب رامایانا یا همان کتاب مقدس ہندوان بود کہ براساس چندین منظومۂ سانسکریت و ہندی و فارسی و چند متن منثور فارسی آن را تدوین کردم و در دو مجلد از طرف بنیاد فرہنگ ایران چاپ شد.

استاد راهنمای شما کدام یک از استادان بودند؟

---

* رئیس اسبق بخش فارسی مرکز فارسی و آسیای مرکزی، دانشگاه جواہر لعل نہرو، دہلی نو و دبیر کل انجمن استادان فارسی ہند.

مرحوم دکتر حسن منوچهر استاد راهنمای من بودند و این افتخار را داشتم که از محضر استادانی چون استاد جلال همایی، دکتر فروزانفر، دکتر خانلری، دکتر ذبیح الله صفا و... استفاده کنم. که البته بعضی از اینان استادان بازنشسته بودند و به ما اجازه داده بودند که به منزلشان برویم و از آنها استفاده کنیم.

از حیث سن و سال به گمانم شما باید هم‌دوره استاد شفیعی کدکنی باشید... بله، استاد شفیعی کدکنی هم‌دوره من بود و از مشهد آمده بودند و آن موقع مشهد دکترا نداشت و همین افتخاری بود برای بنده که هم‌دوره‌های فاضلی چون ایشان داشتم که امروز از زبده‌ترین و دانشمندترین استادان زبان فارسی دنیاست.

دکتر سید جعفر شهیدی چگونه؟

مرحوم دکتر سید جعفر شهیدی هم بنده توفیق شاگردی‌شان را داشتم و ایشان استاد فوق‌العاده‌ای بود و معلم اخلاق هم بودند برای همه و برای ما هم واقعاً یک الگو بودند. البته خیلی هم سخت‌گیر بودند و نمونه بودند و در اخلاق و زندگانی شاید مثل ایشان کمتر یافت شود.

ایشان به‌هنگام آمدن بودند؟

بله، استاد چند بار به ما و استادان فارسی هند افتخار دادند.

شفیعی کدکنی چگونه؟

نه، تا به حال متأسفانه نیامده‌اند و ما بسیار مشتاق دیدار ایشانیم. تقریباً همه استادان را ما دعوت کردیم. استاد خطیبی هم استاد ما بودند...

با دکتر معین هم گویا دیداری داشته‌اید؟

دکتر معین را وقتی در هند دانشجوی بودم دیدم و بعدها در ایران وقتی دوره دکتری درس می‌خواندم ایشان بیمار بودند و در بیمارستان بودند که ما به ملاقاتشان رفتیم. درس استاد محمد جعفر محجوب هم می‌رفتم که ایشان هم از جمله استادانی بودند که به‌هنگام دعوتشان دعوت کردیم و آمدند.

برگردیم به پایان نامه شما - رامایانا - ما در همین امسال دو منظومه رامایانا را چاپ کردیم که اولی آنها منظومه‌ای به روایت گردهر داس شاعر فارسی سرای هندو بود و این کتاب به همت شما و آقای دکتر سید عبدالحمید ضیایی آماده نشر شما و کتاب دیگر رامایانا به روایت ملامسیح پانی پتی بود که آن یکی هم به کوشش دکتر محمد یونس جعفری و دکتر ضیایی تصحیح شد. کار رامایانای شما در دانشگاه تهران جدای از این دو متن بوده؟

بله، در آنجا من هفت تا از رامایاناها را مقابله و مقایسه کردم، یکی در سانسکریت سروده «والمیکی» بود و ایشان اولین شاعری ست که رامایانا را سروده و بقیه از روی شعر ایشان به زبان‌های دیگر شروع به سرودن کردند. ایشان در سانسکریت هم اولین شاعر محسوب می‌شود...

این متن متعلق به چند سال پیش است؟

تقریباً ۲۵۰۰ سال... و پنج تا متن دیگر به زبان فارسی است و یکی متن هندی است به نام رامچریت ماناس سروده «تلسی داس».

این متن هندی متعلق به چه دوره ای است؟

متن هندی مال دوره اکبر شاه گورکانی است.

متن‌های فارسی هم لابد مال همان دوره است چون دوران اکبر دوران ترجمه متون

از ادیان مختلف و دوره طلایی فرهنگ هند و زبان فارسی هم بود...

بله، متن‌های فارسی از دوره اکبر به بعد است...

گرد هرداس مال دوره جهانگیر است و ملّا مسیح هم مال همین دوره است.

نسخه اساس شما کدام متن است؟

متن نوشته «امر پرکاش»

منظومه است یا نثر؟

این نثر است و در دوره اورنگزیب نوشته شده است و این متن ویژگی‌اش این است که دربارهٔ رامایانا اطلاعاتش از بقیه بیشتر است و اختلاف داستان‌ها را بازگو می‌کند. در آغاز من در حدود سی‌چهل صفحه دربارهٔ این منظومه‌ها و نثرها در مقدمه توضیح داده‌ام و در یکصد صفحه آخر هم کلمات و لغات سانسکریت را توضیح داده‌ام.

برگردیم به انجمن استادان فارسی هند و سابقهٔ آن. شما در جریان شکل‌گیری این انجمن از آغاز بوده‌اید و از بنیانگذاران آن هستید، امسال در بنارس چندمین گردهمایی را برگزار می‌کنید؟

این سی‌امین گردهمایی ماست. بله من از ابتدای تشکیل این انجمن حضور داشتم. سال ۱۹۷۷ م. در دانشگاه جواهرلعل نهرو اولین دورهٔ تابستانی برای استادان فارسی سراسر هند در سه هفته برگزار شد.

با همکاری خانه فرهنگ؟

نه، ما با همکاری تشکیلات آقای دکتر پرویز خانلری اولین دوره را گذاشتیم و همان موقع هم انجمن استادان تشکیل شد و ایشان آمدند به هند و این اولین دوره را خود آقای دکتر خانلری افتتاح کردند.

از ایران همراه ایشان آقای دکتر سعیدی سیرجانی هم آمده بودند.

نذیر احمد هم اولین رئیس آن بود.

مسئولیت شما در آن موقع در انجمن استادان و در هند چه بود؟

آن موقع من رئیس گروه زبان فارسی دانشگاه جواهرلعل نهرو بودم و رئیس مرکز آسیایی و افریقایی هم بودم. من معاون دبیر کل انجمن استادان بودم.

دبیر کل کی بود؟

پروفسور شمس‌الدین احمد از دانشگاه دهلی و محل انجمن هم آن وقت در دانشگاه دهلی بود و دکتر خانلری آن وقت به‌ما لائبراتور زبان فارسی هم اهدا کرد.

این استاد شمس‌الدین احمد هم به گمانم از استادانی بوده که قبل از شما در ایران درس خوانده و دکتری گرفته ...

بله، دوره اول فارغ‌التحصیلان زبان فارسی هند از ایران مرحوم سید حسن و پروفیسور عابدی و مرحوم پروفیسور نذیر احمد بودند و قبل از اینها کسی از استادان زبان فارسی هند برای دکتری گرفتن به ایران نرفته بود.

قبل از من البته پروفیسور شمس‌الدین احمد از سرینگر و خانم پروفیسور شریف‌النسا انصاری از حیدرآباد و دکتر محمد مرسلین از دانشگاه دهلی و نورالحسن انصاری از دانشگاه دهلی هم بودند. بعد از ما هم تقریباً تعداد دیگری رفتند و از آنجا دکتری گرفتند و برگشتند به هند ...

فرمودید اولین دوره در دانشگاه جواهر لعل نهرو بود. دومین دوره را یادتان هست در کجا برگزار کردید؟

استاد دکتر غلامحسین یوسفی هم آمدند در دانشگاه سرینگر کشمیر. گردهمایی سوم هم در جامعه ملیه اسلامی بود و چهارمی هم به گمانم در علیگر و بعدی دیگر یادم نمی‌آید شاید پنجمی در کلکته بود یا بمبئی و همین‌طور سال‌های بعد در دانشگاه عثمانیه در حیدرآباد دوبار این گردهمایی برگزار شد و در دانشگاه پنجاب چند دیگر و دانشگاه پنجابی پتیالا و دانشگاه لکهنو و دانشگاه احمدآباد گجرات و دانشگاه پتنا و ...

استاد! تا به حال در دانشگاه هندوی بنارس گردهمایی انجمن برگزار نشده بود؟ دانشگاه بنارس امسال اولین دفعه است.

همین اواخر گردهمایی بیست و هشتم در امریتسر در دانشگاه گرونانک و بعد هم سال گذشته در مرشدآباد کلکته را بنده در خدمت‌تان بودم و از نزدیک هم شاهد برنامه‌ها و سخنرانی‌ها بودم. به نظر می‌رسد که این سال‌های اخیر بیشتر به دنبال برگزاری انجمن در مراکزی هستید که زبان فارسی در آنجا روزگاری رواج داشته و حالا با مشکل روبه‌روست یا تعطیل شده و مجدداً شما در صدد احیاء آن هستید ...

بله، در سه چهار سال آخر ما فکر کردیم در جاهایی برگزار کنیم که قبلاً مرکز فرهنگ و ادب فارسی بود و کرسی‌هایی داشته و نیاز است که دوباره احیا کنیم. گردهمایی‌های بیجاپور و امریتسر و دانشگاه مرشدآباد دقیقاً با همین اهداف انجام شده است.

برنامه سال آینده‌تان مشخص است که در کجاست؟

سال آینده به احتمال قوی یا در دانشگاه گوهاتی است یا در جیپور. تاکنون ما حدود سی جا را انتخاب کردیم که در قبلاً شهر بزرگی بود و الان کوچک‌اند و در آنجا برنامه‌ریزی کرده‌ایم.

استاد! به‌عنوان مثال در دانشگاهی که خود تاگور آن را تأسیس کرد و در روزگاری از ایران هم استاد اعزامی به آنجا فرستاده بودند، در آنجا هم گردهمایی داشته‌اید؟

بله، در شانی نکتن کلکتّه ما در آنجا دو دفعه انجمن‌مان را برگزار کردیم.

یکی دیگر از کارهای خوب انجمن استادان که من در این چند سال اخیر دیدم تقدیری ست که از استادان پیشکسوت زبان فارسی انجام می‌شود...

ما استادان برجسته هند را که خدمتی ارزنده به‌زبان فارسی و تدریس زبان فارسی انجام داده‌اند هر ساله به‌مناسبت برگزاری این گردهمایی یک تقدیری از آنان می‌کنیم. البته در حدّ وسع‌مان و این بیشتر اهدای شال و لوح تقدیر است و جنبه معنوی دارد نه مادی.

گویا دولت هند هم از استادان زبان فارسی هر ساله تقدیرهایی به‌عمل می‌آورد...

بله، دولت هند هر سال سه استاد را از قسمت فارسی انتخاب می‌کند که در دوره زندگی خود سالانه ۵۰ هزار روپیه جایزه می‌گیرند.

شما در چه سالی این جایزه را گرفتید؟

من در سال ۱۹۸۸ تقدیر شدم.

تعداد اعضای انجمن استادان الان چند نفر است؟

عضوهای ما در حدود ۱۱۰ تا ۱۲۰ نفر هستند و هر سال در گردهمایی کم و زیاد می‌شوند. بستگی به دور بودن استادان از منطقه‌شان دارد. چون با خرج خودشان یا از طرف دانشگاه‌ها می‌آیند و انجمن ما از طرف سازمان بورس دانشگاهی یو.جی.سی. و دولت هند شناخته شده است.

ما هیئت مدیره‌مان ۲۱ نفرند و بنده دبیر کل هستم و عرض کردم که وقتی تأسیس شد دبیر کل نورالحسن انصاری بود و بنده معاون دبیر کل بودم و بعد از فوت ایشان در ۱۹۸۸ میلادی بنده دبیر کل شدم و بعد از هر دو سال انتخاب می‌شود و اولین رئیس هم مرحوم پروفسور نذیر احمد بودند و در سال‌های بعد کسانی چون پروفسور عابدی، پروفسور محمد صدیق، پروفسور عطا کریم برق، پروفسور حافظ محمد طاهر علی و پروفسور شعیب اعظمی رئیس بوده‌اند و حالا هم خانم پروفسور آذرمیدخت صفوی رئیس انجمن هستند.

الان پروفسور اختر مهدی معاون دبیر کل است.

امسال چند نفر استاد از ایران به کنگره سی‌ام دعوت شده‌اند؟

در حدود ۲۵ نفر از ایران اعلام آمادگی کردند

جز از ایران از چه کشورهایی در این کنگره شرکت می‌کنند؟

از افغانستان، تاجیکستان، بنگلادش و گاهی هم از کشورهای اروپایی مثل فرانسه و انگلستان و روسیه و امریکا هم می‌آیند.

در مورد نشریه انجمن هم کمی صحبت کنید

تا به حال ۲۸ شماره چاپ شده و شماره ۲۹ هم زیر چاپ است و البته هر موقع بودجه فراهم بیاید ما مجله‌مان را چاپ می‌کنیم.

نشریه ما هر شش ماهه باید چاپ شود و گاهی تا یک سال هم طول کشیده است و البته این بیشتر مربوط می‌شود به وضعیت بودجه ما. نشریه بیاض

از طرف دولت هند هم شناخته شده و بیشتر به فارسی و گاهی به زبان‌های اردو و انگلیسی هم مقاله چاپ می‌کند.

انگار الان همه دفتر و دستک انجمن و مجله در خانه شماست. چرا مگر انجمن برای خود دفتر ندارد؟

در قدیم دفتر ما در دانشگاه دهلی بود، در دوره نورالحسن انصاری و به من هم گفتند که شما هم از مؤسسان هستید، در دانشگاه نهره هم یک دفتر بزنید. من به احترام ایشان این کار را نکردم. بعد از فوتش دانشگاه دهلی گفت این دفتر را از اینجا ببرید و فعلاً در خانه من است و الان از مستخدم تا دبیر کل این انجمن شخص بنده هستم.

سال گذشته در مرشدآباد ما شاهد بودیم که از مقامات عالی‌رتبه سیاسی هم در گردهمایی شما شرکت کرده بودند، معلوم می‌شود که این انجمن در دولت هند و مقامات سیاسی آن جایگاه دارد...

بله، پارسال وزیر خارجه جناب پرناب موکارچی دعوت شدند و آمدند، امسال هم یکی از مقامات عالی‌رتبه قول داده‌اند بیایند، رئیس جمهور محترم هند هم همیشه پیام می‌دهند و امسال هم ایشان پیام می‌دهند و علاوه بر ایشان معاون رئیس جمهور و وزیر آموزش و پرورش هم پیام می‌دهند و گاهی شرکت هم می‌کنند.

از برنامه‌های حاشیه این گردهمایی که با همکاری مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی دهلی نو دارید هم توضیحاتی بفرمایید...

پارسال در گردهمایی استادان و بعد از مراسم افتتاحیه با مشارکت مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، دهلی‌نو سمینار علمی نسخ خطی و خدمات منشی نولکشور را برگزار کردیم و امسال هم یک سمینار نسخ خطی هند را با مشارکت مرکز تحقیقات فارسی دهلی‌نو برگزار می‌کنیم و رایزنی فرهنگی هم حمایت بسیار خوبی از این انجمن می‌کند و امسال هم در دانشگاه هندوی بنارس «یادواره امرت لال عشرت» که از هندوهای ایران‌پژوه است و سالها در دانشگاه هندوی بنارس درس اردو و فارسی می‌داد تجلیل می‌کنیم. ایشان در دانشگاه تهران درس خوانده بود و از خدمتگزاران جدی زبان و ادب فارسی در بنارس بودند که چند سالی ست فوت شده‌اند.

در دانشگاه هندوی بنارس سه تن از استادان مهم بودند از بدو تأسیس و این دانشگاه چون هندو بود یک استاد غالب‌شناس به نام «مehیش پرشاد» داشت که ایشان استاد فارسی و اردو بوده و بعد امرت لال عشرت و بعد هم خانم شمیم اختر که ایشان یک حزین پژوه‌اند.

در حاشیه دیدار گویا بناست از قبر حزین هم دیداری داشته باشند...
بله، آن هم در برنامه هست.

تعدادی از استادان شاخص ایرانی که امسال به‌سی‌امین گردهمایی دعوت شده‌اند را
نام ببرید...

امسال دکتر مهدی محقق، دکتر نوریان، دکتر نصیری، دکتر توفیق سبحانی و... قول
داده‌اند و می‌آیند

از طرف وزارت بهداشت و طب سنتی هند هم هر ساله در همایش ما استادانی
شرکت می‌کنند و درباره طب سنتی به‌فارسی و اردو و انگلیسی مقاله ارائه می‌کنند. اینها
بخشی از کارهای تحقیقاتی‌شان به‌زبان فارسی و متون قدیم فارسی است.

در مورد آثارتان هم کمی برایمان بگویید...

کتابهای من یکی به‌زبان انگلیسی است که بعد از انقلاب با همکاری خانم پروفیسور
صفوی راجع به انقلاب بررسی کردیم که فارسی چه خدمتی به انقلاب اسلامی ایران
کرده و ملت ایران آن خلّاقیت و هنر و ادب را فراموش نکرده و در هنرمندان مختلفش
چه رشدهایی داشته است.

یک کتاب دیگر قبل از انقلاب درباره ادبیات فارسی بوده و این اواخر هم کتاب
«رامایانا» به‌روایت گردهر داس را با همکاری آقای دکتر ضیایی تقدیم فارسی زبانان کرده‌ام.

حرف آخر...

حرف آخرم این است که ایرانی‌ها این را قبول کنند که هنوز هم هندوستان وطن دوم
فارسی زبانان است و تا وقتی به‌چشم خود نبینند، باور نمی‌کنند که هند به‌آن پهناوری

همیشه تحت تأثیر این زبان بوده و از شرق هند تا غرب و از شمال تا جنوب به زبان فارسی تکلم می‌شده است.

دوم اینکه درست است که الان فارسی زبان رسمی نیست، اما فارسی تمام زندگی هندیان را تحت تأثیر قرار داده و بخصوص زبانهای مختلف ما وقتی از لحاظ زبان شناسی تطبیق می‌شوند، زبان فارسی خود را بیش از هر زبانی نشان می‌دهد. ما نیاز به فارسی داریم و زبان و فرهنگ و ادبیات ما نیز نیاز به فارسی دارد.